

„Partizánvadászat” a zsidónegyedben

Munkács, 1942. június 24.

Bevezetés

1942. június 24-én este fél 10 körül a magyar királyi 24. honvéd gyalogezred III. zászlóalj állományába tartozó és az 54. honvéd gyalogezred III. zászlóaljának 8. századához beosztott katonai egységek Munkács zsidónegyedében „partizánvadász gyakorlatot” hajtottak végre. A zászlóaljparancsnok által eredetileg kiadott parancs szerint a három századnak a *„keleti hadszíntéren gyakran előforduló eseményekkel kapcsolatos”* éjjeli gyakorlatot kellett volna végrehajtaniuk a várostól távolabb eső erdős részeken. Az egyik század legalább 227 fős legénységi állománya századparancsnokai buzdítására azonban előzőlőtte a város zsidónegyedét, és legalább egy órán keresztül törtek-zúztak, megverték és megalázták az útjukba kerülő zsidókat és kisebb-nagyobb értéktárgyakat, valamint készpénzt tulajdonítottak el. Az esetet azonnali és gyors felelősségre vonás követte. A honvéd vezérkar főnöke, Szombathelyi Ferenc már másnap kora délután a helyszínen volt, és személyesen rendelte el az eset teljes körű kivizsgálását. Babos József, a honvéd vezérkar főnökének bíróságához beosztott hadbíró alezredes két nap alatt elkészítette a vizsgálati jelentését, a kassai honvéd törvényszék pedig július 6-án már ítéletet is hozott. A vád alá helyezett 75 személlyel szemben jogerős ítéletet a legfelsőbb honvéd törvényszék hozta meg 1943. augusztus 24-én. Az eljárás a nyilvánosság teljes kizárásával zajlott, s az elkendőzés annyira sikeres volt, hogy bár az atrocitásoknak több száz résztvevője, szenvedő alanya és érintettje volt, az utókor alig tud valamit az eseményekről. A fennmaradt korabeli vizsgálati hivatalos iratok alapján egyrészt megismerhetjük az események pontos lefolyását, másrészt egészen közelről vehetjük szemügyre, miként igyekezett két felelősségteljes katonatiszt és egy rendőrőrszoba ügyeletes megakadályozni az események zsidóellenes elfajulását. A dokumentumokból jól nyomon követhető, hogy miként törekedett a korabeli magyar állam megőrizni monopóliumát a zsidók elleni erőszak határainak kijelölésében úgy, hogy eközben azért a határsértőknek se essen túl nagy baja. A történetek érdekes adalékul szolgálnak a magyar megszálló csapatok mentalitásának megértéséhez és értékeléséhez.

Az iratok

A vizsgálat iratai az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárából (ÁBTL) kerültek elő. *A kassai haditörvényszéki ítélőbíróság 1942. évi periratai a különítményesek munkácsi atrocitásairól* címet viselő A-886. számú dosszié a levéltár őrzetében található ún. A-sorozat része. Ez az 1836 dossziéból és 186 kötetből álló anyag „a volt állambiztonsági szervek operatív feltáró, prioráló munkáját segíteni hivatott, könyvtári, levéltári és kéziratári anyagokat egyaránt tartalmazó gyűjtemény”, amit az állambiztonsági munkához használtak háttéranyagként.¹

Az ÁBTL létrehozásáról szóló törvény alapján a dossziében található iratokat 2004. március 24-én átadták a Hadtörténelmi Levéltárnak (HL). Az iratanyag jelenleg a Honvédelmi Minisztérium 13. (hadbírószéki) osztályának elnöki iratai között, az 5166/a. csomóban 43.979/el.13. szám alatt található. Az iratok között fellelhető Babos József hadbíró alezredes nyomozati jelentése (m. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága, H.200/42.szám.), a kassai honvéd törvényszék vád- és elfogatóparancsa (Ü.1220/42.), a kassai honvéd törvényszék (Hb. 1008/42.I-205.) és a legfelsőbb honvéd törvényszék ítélete (P.II.497/42.szám.18.), a három tiszt rangú vádlott beadványa, valamint különböző, az

üggyel kapcsolatos más dokumentum. Hadbírósi és ügyési iratok kutatásának tapasztalatai alapján nagy valószínűséggel kimondható, hogy több száz oldalra tehető azoknak a tanú- és gyanúsított kihallgatási, valamint tárgyalási jegyzőkönyveknek a száma, amik teljesen hiányoznak az iratok közül. Azonban a kutatót még ez a sovány iratanyag is örömmel kell, hogy eltöltse. A háború elképesztő méretű pusztítást végzett. A vonatkozó hadbírósi iratoknak 99,99%-a megsemmisült. A kassai honvéd törvényszék 1940–1942 közötti iratanyagából egy vékony dossziényi,² míg a legfelsőbb honvéd törvényszék 1915–1944 közötti működéséről csupán egyetlen (!) irat került a HL-be.³ Hasonló a helyzet az 54. gyalogezred irataival; egyetlen doboznyi irat található csak a levéltárban.⁴ A kutató helyzete sajnos még elszomorítóbb, ha Munkács város iratait nézzük. A Kárpátalján 1945 előtt keletkezett magyar nyelvű iratanyagot a Kárpátaljai Állami Területi Levéltár (KÁL) beregszászi kirendeltsége őrzi. Hiába is keresnénk azonban a helyi rendőrkapitányság iratait, ilyen fond nincs, s csak elvéve akadhatunk más őrzési egységekben rendőrkapitánysági iratokra. Pedig tudjuk, hogy az esetről készültek rendőri jelentések, a kapitányságon pedig tucatnyi sértetti tanúvallomást rögzítettek. Az ÁBTL-ben megtalálható például a munkácsi rendőrkapitányság egyik vonatkozó jelentése,⁵ és utalás szintjén olvashatunk az esetről a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött másik rendőrkapitánysági jelentésben is.⁶ Ugyan rengeteg irat maradt fenn Munkács város polgármesteri iratai közül, de eddig egyetlen vonatkozó dokumentum sem került elő a KÁL-ból.⁷

Az erősen fragmentált iratanyag különös óvatosságra intett minket. Hasonló esetekben ugyanis csak azután szeretjük kialakítani álláspontunkat a történelekről, miután megismertük az alapul fekvő nyomozati iratanyagot, és lehetőségünk nyílt összevetni azt a bírói szakban készült tárgyalási jegyzőkönyvekkel, valamint a védelem és az eljáró ügyész beadványaival. Az ítéleteket és a nyomozati jelentéseket általában csak kontrollként szoktuk felhasználni, ellenőrizve azt, hogy nem hiányzik-e valami az iratanyagból. Jelen esetben azonban ezt az önálló értékelést nem tudtuk elvégezni, s az eseményeket döntően Babos hadbíró és az eljáró bíróságok által megszürt tények felhasználásával tudjuk csak bemutatni.

Historiográfia

A korabeli újságok a cenzúra miatt nem írhattak az esetről. Ahogy feltehetőleg a kassai VIII. hadtest kémelhárító osztályán készült (vagy ott iktatott), a cenzorok feladatát a legapróbb részletekig szabályozó iratban olvashatjuk:

„A közlemények elbírálásánál a cenzorra hárul az a feladat, hogy a közéletet megvédje minden izgató momentumtól, s hogy olyan légkört teremtsen, amely kizárja a hiábavaló, okatlan ellentétek felidézését. Nem szabad megengedni a társadalom rendjének megzavarását, s az összhang megbontását magyar és magyar ember között. Minden olyan híryananyag, amely tápot adhat a külföldi propagandának (sztrájkok, szabotázsok, zsidókról szóló kedvezőtlen hírek, sőt zsidó hitközségek állami vagy fővárosi szubvenciója stb.), s amely a hazai viszonyokat hátrányos színben tünteti fel, törlendő. [...] A honvédség teljesítményét kicsinyítő, vagy lekicsinylő cikkek nem közölhetők.”⁸

Talán mindennek betudható, hogy a munkácsi esetet még csak meg sem említi a Kárpátalja történeti kronológiáját korabeli újságcikkek alapján feldolgozó igen részletes mű.⁹ Saly Dezső újságíró, a Budapesti Újságírók Egyesületének 1939–1944 közötti főtítkára,¹⁰ 1945-ben megjelent dokumentumkönyvében azonban utalt az esetre:

„Z. barátja, nyugalmazott őrnagy, aki hivatalos ügyben járt Munkácson beszél, hogy egyik éjszaka nagy sürgés-forgásra riad föl. Kinézett a szálloda ablakán, a tér tele volt katonákkal, akik nagy sietve gépfegyvereket állítottak föl és láthatólag teljes harci készenlétben voltak. Reggelre megtudta, hogy a helyőrség körülvette a zsidók által lakott városrészeket, a

katonák behatoltak a házakba, kihúzták az ágyakból a zsidókat, értéktárgyaikat, pénzüket, rádióikat, fényképezőgépeiket és más mindenféle használati tárgyaikat összeszedték s reggelig különböző udvarokon és épületekben őrizetbe[n] tartották őket. Akkor a foglyokat hazaengedték, az értékeket pedig a kaszárnyákba szállították. A város képviselője Fenczik délelőtt telefonon emelt panaszt a vezérkari főnöknél, aki történetesen Kassán járt, s délutánra meg is érkezett Munkácsra. Mikor a történeteket jelentették neki, nem akarta elhinni és arra kérte a képviselőt és a városi vezetőséget, hogy menjenek vele a kaszárnyába. A parancsnok itt hosszas hebegés után bevallotta, hogy az éjszaka „»partizángyakorlatot« rendezett abból a feltevésből indulva ki, hogy a zsidók a partizánok, akiket ártalmatlanná kell tenni. Az esetnek néhány lefokozás volt a következménye. A megbüntetettek között van egy zászlós is, aki azt a parancsot adta egy katonának, hogy rúgjon hasba egy másállapotos zsidó asszonyt. A katona nem akarta teljesíteni a parancsot, mire a zászlós revolvért fogott rá. Kiderült, hogy a zászlós politikai bűncselekmények miatt többszörösen büntetett nyilas agitátor volt, aki bevonult és gyakorlatilag is terjeszteni akarta az »eszmét«.”¹¹

Salyra hivatkozva Ungváry Krisztián,¹² Kaló József,¹³ és más forrást használva Raz Segal¹⁴ is röviden megemlíti az esetet, ám említés szinten sem találkozunk vele a magyarországi holokausztról szóló történeti enciklopédiában,¹⁵ vagy a „Társadalmi és etnikai konfliktusok a 19–20. században” elnevezésű projekt egyébként igen gazdag adatbázisában.¹⁶

A harci gyakorlat elrendelése

A mozgósított m. kir. 54. honvéd gyalogezred III. zászlóaljának parancsnoka, Muraszombathy Pál alezredes Munkácson, 1942. június 24-én délután 2 órakor tiszti gyűlést tartott. Mivel az alakulat nemsokára a keleti hadszíntérre vonult, elrendelte, hogy az egyes alosztályparancsnokok tervezzenek meg és hajtsanak végre még aznap este egy éjszakai gyakorlatot, melynek tárgya „a keleti hadszíntéren gyakran előforduló eseményekkel kapcsolatban lehet”. Mindezt azért, hogy a zászlóalj még harcképesebb legyen a hadszíntéren. Muraszombathy azt is megparancsolta, hogy a századok az éjjeli menetet kis kötelékben, kisebb vállalkozásokat – főleg partizánharcot imitálva – hajtsanak végre.¹⁷ A városból történő másnapi kivonulásra tekintettel meghagyta, hogy az alakulatok csak egészen rövid mozzanatokot végezzenek.¹⁸ Muraszombathy azt is megparancsolta, hogy mivel az erdős rész távolabb esik a várostól, az alakulatok még világosan induljanak el, s az erdőket a sötétség beálltaig érijék el.

A tiszti gyűlés után, este 5 órakor a zászlóalj 8. századának parancsnoka, Kiss Ferenc főhadnagy összehívta Czimbolinecz Mihály (I.), Berkesi László (II.), Geszt Béla (III.) tartalékos zászlós szakasparancsnokokat és Boldogh István próbaszolgálatos továbbszolgáló főhadnagyot, a nehézfegyveres szakasz szakasparancsnokát. Közölte velük, hogy a gyakorlatot a Munkácsot keresztülszelő Latorcza folyó partján fogják végrehajtani. A Latorcza utca és Dankó utca által közrefogott városrész Munkács zsidónegyedéhez tartozott. Kiss azért szemelte ki ezeket az utcákat, mert szerinte a partizánok különösen a városok zsidó lakta negyedeiben szoktak rejtőzködni. Boldogh ellenezte a tervet. Szerinte nem tanácsos egy ilyen gyakorlatot éjjel lakott utcákban megtartani, mert félő, hogy a kötelékek összekeverednek, és a nemrégiben bevonult, túlnyomórészt tartalékos legénységet nehezen lehet majd kézben tartani. A több éve Munkácson lakó szakasparancsnok jól ismerte a helyi viszonyokat, s mivel „köztudomás szerint a partizánok vezetői túlnyomó részt zsidók szoktak lenni, ennek következtében a legénység hangulata erősen zsidóellenes, miért is az a nézete, hogy a tervezett gyakorlat keretében a század embereit a zsidókra rászabadítják, akkor azok nem a zsidók házaiban elrejtett katonai jelzőket fogják keresni, hanem a zsidókat fogják bántalmazni”. Czimbolinecz osztotta Boldogh félelmeit, Berkesi és Geszt nem nyilatkoztak. Fél 9 körül Kiss főhadnagy szóban is kiadta a gyakorlat részleteit a 8. századhoz beosztott

szakasz- és rajparancsnoknak: elrendelte, hogy a nehézfegyveres szakasz jelző félként szerepeljen, tehát bújjanak el kettesével, mintha partizánok lennének a Latorcza, Zrínyi és Dankó utcákban.¹⁹

A terület a Latorcza folyó partján, de a város szívében helyezkedik el, mintegy 100-200 méterre a főtértől.²⁰ Az I. és II. szakasz feladata volt, hogy átkutassák a házakat és felderítsék az elrejtőzött katonai jelzőket, a III. szakasz tartalékban maradt.²¹ A zászlóalj másik két százada a kapott parancsok értelmében a Munkács környéki erdőkben hajtott végre a gyakorlatot.²² Kiss azt is megparancsolta, hogy a gyakorlat alatt az utcán gyanúsán viselkedő vagy ellenkező zsidót igazoltatni kell, és ha az „kapcáskodna”, annak, olyan helyen, ahol nem látja senki, oda lehet ütni. A magukat igazolni nem tudó zsidókat össze kellett gyűjteni és egy később kijelölt helyre vinni.²³ A tiszt elígazítás után Kiss riadóztatta a munkácsi vár tövében elterülő Várpalánka község házaiban elszállásolt század legénységét. A várpalánkai iskola udvarán felsorakozott katonáknak ugyanilyen szellemben adta ki a gyakorlat végrehajtására szóló parancsot. Ez alkalommal is hangoztatta, hogy a gyakorlat során meg lehet verni a zsidókat „egészen a halál határáig”. Azt is hangoztatta, hogy egy-két zsidó haláláért ő vállalja a felelősséget.²⁴ Hozzátette, hogy ha valaki a zsidók közül panaszt emel, annak a feljelentése oda kerül, ahova a leszerelést kérők kérvénye, a WC-be.²⁵

A századparancsnok utasítására a szakaszparancsnokoknak külön is ki kellett oktatnia a legénységet a feladataikról. Berkesi az előbbi zsidóellenes eligazítás szellemében az egész század előtt megerősítette, hogy nem baj, ha szakaszonként két zsidó halálát okozzák. Beszéde alatt sokatmondó taglejtéssel felmutatott egy ollót, és közölte, hogy „most ez a legfontosabb közelharc eszköz”. A század magyarul jórészt alig tudó ruszin származású legénysége bajtársaik tolmácsolásában kapták meg a parancsokat.²⁶ Csak utalás szinten, de egy pár hónappal később kiadott tiszt parancsból tudjuk, hogy nem volt jó a kapcsolat az 54. gyalogezer magyar és ruszin katonái között:

„Több ízben tapasztaltam, hogy az ezrednél szolgálatot teljesítő nemzetiségi legénységgel szemben a magyar bajtársaik nem a kívánatos bánásmódot tanúsítják, ami azok körében nagyfokú elkeseredést szül. Utasítom az összes alosztály p[arancsnok]k-okat, hogy a magyar legénységet oktassák ki a nemzetiségi bajtársakkal való bajtársias és baráti érzelmű magatartásra. Oktatásuk keretében térjenek ki arra, hogy a nemzetiségiek most már magyarok, csak éppen más nyelven beszélnek, ők is a nemzeti közösségbe tartoznak. Durva bánásmóddal csak elvadítják azokat a magyar beolvadástól és elégedetlenséget szítanak vele. Minden magyar nyelvű honvédek hazafias kötelessége a nemzetiségieket támogatni, törekedni kell arra, hogy azok mielőbb a magyar nyelvet tökéletesen elsajátítsák és nyelvükben is és érzéseikben is magyarokká váljanak. Minden parancsnokot felelőssé teszek ezen parancsom szigorú betartására és a legénység ez irányú kioktatására és ellenőrzésére. Az ezen parancsom ellen vétők példásan megfenyítendőek” – áll egy 1942 szeptemberi tiszt parancsban.²⁷

A parancsok kiadása után Berkesi és Geszt az egyik honvéddel két, hüvelykujj vastagságú botot vágattak, majd egységeikkel a Zrínyi Ilona úton Munkács felé indultak.²⁸ Már útközben Berkesi megígérte katonáinak, hogy levágott pajeszenként 1 pengőt, egy zsidó rabbi szőrmés kalapjáért 2 pengőt fog fizetni, és külön, hangsúlyozottan is utasítást adott, hogy a zsidókat alaposan üssék, verjék. Azzal, aki ezt nem teszi, majd a harctéren fog elbánni, sőt agyon is fogja lőni – tette hozzá.²⁹ Berkesi útközben személyes példát is mutatott zsidóellenes elszántságáról. A járdán Neumann Tibor zsidó béltisztító inas közeledett kerékpáron. Berkesi eléje lépett és a nála lévő bottal elkezdte verni. Neumann el próbált menekülni, mire a honvédek is nekiestek. Nem sokkal később egy zsidó jött szembe parasztkocsin. Berkesi rávágott botjával a bakon ülőre, majd a szakasz legénysége is

nekirontott a férfinak. Ilyen előzmények után ért az egység a Latorcza partjára, ahol Kiss a századot megállította egy mélyedésben, majd a nehézfegyveres szakaszt előreküldte, hogy jelzőként helyezkedjenek el a házakban. Ezután pedig kijelölte a szakaszparancsnokoknak az átkutatásra váró utcákat.³⁰ A jelző fél semmilyen megkülönböztető jelzést nem viselt, és az elrejtett „partizánok” semmiben sem különböztek az őket kutató katonáktól. Berkesi a jelzőként szereplő katonákat útközben kioktatta, hogy az őket „rejtegető” zsidókat figyelmeztetni kell: ha elmerik árulni rejtekhelyüket, akkor meg lesznek verve. Egyben a kutató felet is figyelmeztette, hogy azokat a zsidókat is megverhetik, akik nem szolgáltatják ki a partizánokat.³¹

A géppuskás szakasz egyik tisztje, Fesztory Béla még a gyakorlat megkezdése előtt azt javasolta Kissnek, hogy értesítsék a rendőrséget a gyakorlatról. A századparancsnok megfogadta a tanácsot, és Fesztoryval elment a közeli városházán levő rendőrőrszobára. Az ügyeletes rendőr-tiszthelyettes, Jakab I. János közölte, hogy őket nem értesítették a gyakorlatról, és felhívta a századparancsnok figyelmét, hogy az ilyen éjszakai hadgyakorlatot 48 órával előbb be kell jelenteni a rendőrségen, illetve a katonai állomásparancsnokságon. Az ügyeletes körültekintésére vall, hogy lehetőségeihez mérten igyekezett mindent megtenni a polgári lakosok érdekében, és kivezényelt hat rendőrt a rend fenntartására, majd azonnal jelentést tett a rendőrség ügyeletes tisztjének. Utóbbi azonban a munkácsi honvéd állomásparancsnokság telefonvonalának állandó foglaltsága miatt nem tudott kapcsolatba lépni a katonák feletteseivel. A III. zászlóalj parancsnokát is csupán másnap reggel hat órakor érte el a távirat, hogy a harcgyakorlat egy részét a városban tartották meg.³²

A „partizánvadászat” kezdete és elfajulása

A helyszínen eközben nemcsak ez az elenyésző számú rendőr bukkant fel, hanem az ezred más alakulatainak katonái is, akik hírért vették a gyakorlatnak. A gyakorlat kezdetét egy piros rakéta fellövése jelentette volna, ám ezt valamiért nem sikerült kilőni, így e helyett két kézigránát robbanása és lövések jelezték, hogy a „partizánok” elrejtőztek, és kezdődhet a felkutatásuk.³³ Ugyan nem adtak ki löszert, a legénység tagjainál így is maradtak töltények a korábbi gyakorlatokról.³⁴ Amikor Berkesi este 10 óra 10 perckor a szakaszával a kijelölt házak közé indult, kijelentette a legénysége előtt, hogy aki tud, az a zsidóktól elvehet értékeket. A nehézfegyveres szakasz tartalékba visszahagyott legénységének azt is meghagyta, hogy ha a Latorcza utca felől a zsidók arra menekülnének, nyugodtan üssék őket, „szakaszonként egy-két halott nem számít”.³⁵ A II. szakasz Berkesi vezetésével házról házra járva felnyitatta a lakásokat, s ahol ez nem történt meg kellő gyorsasággal, ott betörtette az ajtókat, majd embereivel behatolt a lakásokba. Itt botjával agyba-főbe verte a zsidókat, tekintet nélkül arra, hogy idős férfiak, nők, vagy gyerekek voltak közöttük. Ebből az őt kísérő honvédek is kivették részüket, akik kisebb-nagyobb csoportokban kézzel, ököllel és puskatussal ütlegelték az eléjük kerülőket.³⁶ Feldinger Náthánné – aki akkor hat hónapos terhes volt – elmondása szerint Berkesi annyira kivetkőzött emberi mivoltából, hogy őt is ütlegelni kezdte, amikor pedig kérte, hogy az állapotára tekintettel ne bántalmazza, és ezért 50 pengőt kínált fel neki, még kétszer hasba is rúgta, a katonákat pedig további bántalmazásra utasította.³⁷ Berkesi egy másik, férjét védő nőt annyira erősen megvert, hogy az bordatörést és alkarján repedést szenvedett.³⁸ Az már csak mellékesen említendő, hogy Berkesi az egyik lakásban egy másfél méteres tükröt azzal a felkiáltással tört szét, hogy „te büdös zsidó, minek neked ilyen szép tükör”.³⁹

A Babos-jelentés és az elsőfokú ítélet szerint a fosztogatással egybekötött tömeges bántalmazások este 10 óra 10 perckor kezdődtek és fél 11-kor már véget is értek. Ezt a beállítást az ügyel foglalkozó egyik instancia sem vitatta, pontosabban szólva nem tartotta szükségesnek foglalkozni vele.⁴⁰ A munkácsi rendőrkapitányságon az események utáni

délelőtt készített jelentés azonban a kezdés időpontját és a gyakorlat kiterjedtségét is merőben másként írta le. E szerint negyed 10 körül egy kb. 300 főből álló honvéd század és egy kb. 100 főt számláló felszerelés nélküli katonai csoport vonult fel a város zsidók által lakott városrészében, majd katonai kordonnal lezárta a Latorcza-Dankó és Árpádvezér utcák torkolati részét. A Csetényi László, Munkács rendőrkapitánya által jegyzett jelentés szerint a reguláris katonai század teljes harci felszerelésben, gépfegyverekkel, páncéltörő ágyúval és golyószórókkal volt felszerelve. Szerinte a gyakorlat kb. este fél 10-kor a páncéltörő ágyúk és gépfegyverek vaktöltéses lövéseivel kezdődött, ám rövidesen, úgy 10-15 perc elteltével a gyakorlat minden harcszerű formáját elveszítette, fosztogatássá és általános rablásná fajult. *„A látszat az volt, hogy a fosztogatás előre kidolgozott terv szerint történik, mivel 6-8 főből álló csoportok nyomultak be a házakba. [...] A katonai csoportok a lakások ajtaját puskatussal feltörték, a bent lévőket összeverték, többeket szuronnyal meg is szúrtak és a lakásokban található ékszert, pénzt, ruhaneműt a házak előtt álló országos járműveken magukkal vitték”* – írta.⁴¹

Az elsőfokú ítéletben felsorolt egyik eset szerint Stern Dezső Latorca utca 48. szám alatti lakásába 9 óra 10 perckor lépett 3-4 honvéd, majd rövidesen eltávoztak. Nem sokkal utánuk négy vagy öt honvéd érkezett és megkérdezték, hogy zsidó-e. Ahogy kimondta, hogy az, rögtön elkezdtek ütni a fejét. Negyed órával később egy újabb csoport lépett a szobába, akik előtt Stern földre vetette magát, és kérte, hogy ne bántsák. 10 óra 30 perc körül megint egy négy-öt főből álló csoport nyitott be hozzá és kérték az igazolványát. Miután átadta, a parancsnok kijelentette, hogy őt a papírok egyáltalán nem érdeklik, és „rajta fiúk” buzdítással megverette.⁴²

A zsidó polgári lakosok megpróbáltatása tehát nem csak a hivatalos nyomozati jelentésben és a kassai honvéd törvényszék ítéletében megállapított szűk 20 perces időszakra korlátozódhatott. Tudjuk, hogy az érintett terület polgárait – katonai mulasztás folytán – nem értesítették hivatalosan és időben előre. Éppen ellenkezőleg, a kiszemelt házak lakói az esti órákban, röviddel a gyakorlat kezdete előtt tudták meg a partizánokat megszemélyesíteni hivatott 2-2 katonától, hogy minek lesznek hamarosan a részesei. Sőt, azt is hallhatták a Berkesi által előre kioktatott „partizánoktól”, hogy testi fenyegetés vár rájuk, ha elárulják az elrejtőzött katonák jelenlétét. Emiatt feltehetően aggodalommal nézhettek az elé is, vajon milyen eszközöket vetnek be az „ellenség” után tudakozódók. Az iratokból nem derül ki, hány házban, lakásban rejtettek el „partizánt”. A gyakorlatra kiszemelt utcák lakói tehát semmilyen előzetes jelzést nem kaptak, ezért természetes, hogy az első kapu- vagy ajtózörgetésre kinézve, látva, hogy nem megszokott rendőri ellenőrzésről van szó, nem mindenütt akartak ajtót nyitni a katonai csoportoknak. Erről számolt be Hochmann Dávid, akinek Dankó utcai lakásának ajtaját fél 10-kor zörgették meg. Mivel látta, hogy katonák jönnek, nem nyitott ajtót, akik erre berúgták azt, és felszólították, hogy menjen ki az udvarra. Amint kiért, elkezdtek puskatussal verni. Miután alaposan helyben hagyták, visszamentek a lakásába, és pénzt követeltek a feleségétől. Az asszonyt is bántalmazni akarták, ő azonban annyira visított, hogy a katonák elhagyták a házat.⁴³

Geszit szakaszparancsnok Berkesihez hasonló vehemenciával esett neki a zsidóknak. A katonák ezen annyira felbátorodtak, hogy nekiláttak a lakások felfogatásának, törték-zúzták a berendezést, a kezük ügyébe kerülő értékeket pedig magukkal vitték. A partizánvadász akció szisztematikus fosztogatásba torkollott. Nem minden katona kapcsolódott be a kegyetlenkedésbe, fosztogatásba. Őket Berkesi és Geszit lelövésével fenyegette, vagy fizikai erőszakkal kényszerítette, hogy üssék a zsidókat.⁴⁴ Növelte a felfordulást az is, hogy a megtalált „partizánok” maguk is bekapcsolódtak a zsidók zaklatásába. Elszéledtek a házak között és részt vettek az ütlegetésekben, fosztogatásban. *„Verve lettek azok a zsidók, akik a partizánokat elárulták a partizánok által, és verve lettek azok a zsidók, akik a partizánokat el nem árulták [...] A gyakorlat csak ürügy volt, melynek leple alatt zsidóverés ment végbe,*

aminek legjobb bizonyítéka, hogy egyetlen partizán sem lett lefogva és ártalmatlanná téve” – olvasható az elsőfokú ítéletben.⁴⁵ Jó példa erre Farkas Hugóné esete. Hozzá és családjához 10 óra tájban egy ruszin nemzetiségű katona tért be. Mivel a férj jól beszélte nyelvét, leültette és megkínálta cigarettával, meg egy kis tejjel. Nem sokkal később benyomult a lakásba egy járőr csapat, mire a géppuskás katona elszaladt. A parancsnok megkérdezte, hogy láttak-e katonát, ám a háziak letagadták, mire a katona fején rúgta a férfit, és kérte a háziak igazolványait. A katonák végül 70 pengővel távoztak.⁴⁶

Ósrégi antiszemita szokás a zsidók vallási önazonosságát kifejező szakáll és pajesz erőszakos meg- vagy lenyirbálása. Berkesi a gyakorlat megkezdése előtt erre biztatta a század katonáit, sőt pénzjutalmat helyezett kilátásba minden beszolgáltatott tincserért. Felszólítását hat esetben követték tettek. Két esetben ollóval, négy másik esetben, olló hiányában zsebkéssel estek neki az áldozatoknak.⁴⁷ A katonák behatoltak az egyik munkácsi zsidó imaházba és majdnem teljese szétverték. Néhányan pedig berontottak a közeli rituális fürdőbe, nem kis ijedelmet keltve a meztelen asszonyok között.⁴⁸

A legénység szakasparancsnokai kegyetlenkedéseit látva felbátorodott, betódult a házakba, és partizánkeresés ürügye alatt sok helyen „fel a kezekkel”, illetve „pénzt vagy életet” felkiáltásokkal fosztogatta és verte a zsidó lakosokat. A hangzavar, a sikítások teljesen felverték a városnegyed esti nyugalalmát. Voltak családok, melyek bezárkóztak házaikba, a bántalmazottak egy része viszont félelmében kifutott az utcára. Menekülésük közben ismételen verésnek tették ki magukat. Most azok az ezredbeli honvédek is bekapcsolódtak, akik eddig csak bámészkodóként követték az eseményeket. Többen az üresen maradt lakásokba lépve, magukhoz vették, ami éppen megtetszett nekik. Nem volt kímélet senkinek: a 84 éves nagymamát vagy a 9 napos betegágyas asszonyt ugyanúgy megverték, egy 12 éves kisfiút pedig többször földhöz vágta.⁴⁹ Volt olyan, akit hét alkalommal vertek agyba-főbe,⁵⁰ szülőket vertek puskatussal gyerekeik előtt, s volt olyan tanú, akinek még napokkal az események után is „víziója” volt az elszenvedett veréstől.⁵¹ Nem sokon múlt, hogy nem lettek halálos áldozatok. Berger Hermann a Latorcza-parton haladt hazafelé, amikor egy zászlós egy kezében feltartott bottal megállította és igazoltatta. Kérdésre közölte, hogy zsidó, erre a zászlós két embert küldött hozzá azzal, hogy „vezessétek a Latorca partra és intézzétek el”. A part szélére érve a két katona felszólította, hogy ugorjon a vízbe, de Berger inkább futásnak eredt. A zászlós utána futott, és a nála lévő vastag bottal elkezdte verni; mikor földre került, a két katona is ütlegelni kezdte, majd a folyó vizébe „szorította”.⁵² Berger rokona, a Latorca utca 40. szám alatt lakó Berger Izidór este 10 órakor nyitott ajtót egy szuronyos katonának, aki azt kezdte kiabálni a feleségeért és gyermekeért aggódó férfinak, hogy „álljatok össze, mert most végzünk veletek”. A megrémült család egymás mellé állt, sírni kezdtek, mire puskatussal elkezdték ütlegelni őket, az egyik katona pedig egy lövést is leadott. A férj elájult a veréstől.⁵³

A munkácsi rendőrkapitány jelentése szerint jellegzetes volt, hogy a tisztok a gyakorlat alatt felgyúrték zubbonyuk gallérját, így nem lehetett felismerni a rendfokozatukat. Kiss főhadnagy egész idő alatt lóháton volt, látta az atrocitásokat, ám mégsem intézkedett. Az egyik rendőr-tiszthelyettes felkérésére még a nevét sem volt hajlandó elárulni. Néhány rendőrnek sikerült bejutnia a kordonnal körülvárt városrészbe. Ahol megjelentek, ott megszűntek a rablások, bántalmazások. A rend azonban ekkora már teljesen felbomlott: az egyes kötelékek összekeveredtek, megszűnt az egységes irányítás. Kiss századparancsnok ennek láttán kb. 22 óra 30 perckor lefújta a gyakorlatot. A századot szakaszonként sorakoztatta majd egységével kb. háromnegyed 11-kor elhagyta a városrészt.⁵⁴ A katonák azonban nem kaptak felszólítást az elrabolt tárgyak, értékek és pénz leadására, így ezeket magukkal vitték a szálláshelyükre.⁵⁵ Berkesi a visszaérkezés után azt tanácsolta a katonáinak, hogy rejtsek el a náluk lévő értékeket, mert azok az egész szakasz tulajdonát képezik, és később osztják majd el.⁵⁶ Ugyanakkor nemcsak a munkácsi zsidónegyedben,

hanem a várossal egybeépített Várpalánkán és a szomszédos, a Latorca másik partján elterülő Oroszveg községben is történtek atrocitások. A városból kivonuló alakulatok még éjfél tájt is randalíroztak: ismeretlen katonák bezúzták a várpalánkai zsidó imaház ablakait, elvitték a tóratekeresztet, összetépték az ott található könyveket, és több embert bántalmaztak.⁵⁷

Az ügyet kivizsgáló Babos József szerint kb. 200 egyént bántalmaztak.⁵⁸ Ez a szám valahogy kimaradt a kassai honvéd törvényszék elsőfokú ítéletéből, ám azt tartalmazta, hogy lényegesen több bántalmazás és rablás történt, mint amit az ítéletben felsoroltak. Ennek okául azt jelölték meg, hogy a vizsgálatot kizárólag az 54. gyalogezred embereire terjesztették ki, másrészt a sértettek alig ismerték fel bántalmazóikat.⁵⁹ Az ítélet mindenesetre név szerint megállapította, hogy 24-en szenvedtek nyolc napon belül, míg 5-en nyolc napon túl gyógyuló sérülést.⁶⁰ Az ítéletben felsorolt 82 eset elemzéséből azonban kiderül, hogy ennél jóval több bántalmazás történt.⁶¹ A vagyoni kár Babos jelentése szerint körülbelül 23.000 pengő, a munkácsi rendőrkapitányság június 25-i jelentése szerint 28.000 pengő, az elsőfokú ítéletben felsorolt esetek számszerűsítése után 25.399 pengő.⁶² Összehasonlításképp: 1942 júliusában egy éjszaka a Budapesti Imperiál Nagyszállodában 5 pengő, egy négyéves gyerekek számára szervezett zenei előkészítő tanfolyam havi ára 12 pengő, egy kivilágítatlan szekérrel súlyos balesetet okozó férfi pénzbüntetése 30 pengő volt.⁶³

Az ügy kivizsgálása

A munkácsi rendőrkapitányság központi ügyelete és a városházi őrszoba este 10 óra és fél 12 között legalább tizenöt alkalommal próbálta távbeszélőn elérni a honvéd állomásparancsnokságot, de a vonal végig foglaltat jelzett, így nem sikerült kapcsolatba lépni a katonák feletteseivel. Más magas rangú katonatisztek azonban egy megbeszélés miatt épp Munkácson voltak, ezért őket értesítettek szálláshelyükön, a Csillag szállóban. A tábornokok és ezredesek közül Kubányi László ezredes, a marosvásárhelyi 69. határvadász ezred parancsnoka meg is jelent a helyszínen.⁶⁴ Megtekintette a feltört és kifosztott lakásokat, beszélt néhány sértettel, és azonnal megállapította, hogy a panaszok valóságosak. Virágh István alezredes minderről táviratilag értesítette a III. zászlóalj parancsnokát. A címzett azonban csak reggel hat órakor kapta meg ezt a táviratot is, mert éjszaka nem volt kézbesítés.⁶⁵ Június 25-én reggel Csetényi László, Munkács rendőrkapitánya világosban is végigjárta a városrészt és személyesen is meggyőződött az előző éjszakai atrocitások nyomairól. Fél 9 körül részletesen beszámolt a tapasztalatairól vitéz Farkas vezérőrnagynak, a város honvéd állomásparancsnokának és a tábornoki megbeszélés vezetőjének, Schweitzer István vezérezredesnek. A katonatisztek ekkor már nagyvonalakban ismerték az eseményeket a Kubányi által összeállított jelentésből.⁶⁶ Délután 2 órakor Schweitzer értesítette az akkor már szintén Munkácson tartózkodó Szombathelyi Ferencet, a honvéd vezérkar főnökét is. Szombathelyi intézkedésére a 8. századot lefegyverezték, a századparancsnokot, a szakaszparancsnokokat és a fosztogatásban részt vett 72 legénységi állományú honvédet előzetes letartóztatásba helyezték. A század további 134 tagját az elhelyezési körletében szintén őrizetbe vetette, és haladéktalanul megindította a bűnvádi eljárást.⁶⁷ A honvéd vezérkar főnöke később így írt minderről:

„Én magam részéről semmiféle atrocitást nem tűrtem. Nem győztem hangoztatni az emberséges bánásmódot. Ennek, és parancsaim ellenőrzésére a harctéren, mint említettem, egy külön tábornokot bíztam meg. Sajnos ez is csak némi javulást hozhatott az elrontott közszellem mellett. Én többször személyesen beavatkoztam. Így pl. Munkácson egy éjjeli ún. partizángyakorlattal kapcsolatos zsidóverés és fosztogatás alkalmával véletlenül a helyszínre érkezve, azonnal a legszigorúbban léptem fel. Az egész ügyet a Vkf. bíróságra bíztam.”⁶⁸

Berkesi László minderre úgy emlékezett vissza, hogy „a vezérkari főnök úr minket, mint tiszteket a legénység előtt fegyverezett le, helyezett letartóztatásba és előttük dorgált meg keményen”.⁶⁹

Eredetileg az 54. gyalogezred felsőbb alakulatához tartozó tábori bíróságnak kellett volna eljárnia az ügyben. Június 25-én a déli órákban Szolyvay István hadbíró őrnagy, a VIII. hadtest parancsnokának ügyésze magához is rendelte a 23. könnyű hadosztály parancsnokság tábori bíróságának egyik tagját, és közölte az előző napi fosztogatások tényét. A tábori bíróság azonban június 26-án hajnalban elindult a hadműveleti területre, a hadbírói irományláda már a vasúti kocsiban feküdt, a helyettes hadbíró pedig fogcsonthártya-gyulladás miatt lázasan és erősen feldagadt arccal több napja szolgálatképtelen volt, így nem tudott kiszállni a bűntett helyszínére. A hadosztályparancsnok így hozzájárult ahhoz, hogy az ügyet a VIII. hadtest épp Munkácson tárgyaló ügyész-helyettese vizsgálja ki.⁷⁰ A honvéd vezérkar főnöke azonban a honvéd vezérkar bíróságához rendelt hadbíró, a délvidéki razziasorozat kivizsgálását lebonyolító és a vezérkari főnök teljes bizalmát élvező Babos Józsefet kérte fel a vizsgálat lefolytatására. Ő már június 28-án fel is terjesztette jelentését a honvédelmi miniszterhez. Babos villámgyorsan dolgozott. Feltételezve, hogy 25-én kora délután már elkezdte a vizsgálódást, legfeljebb két és fél napja maradhatott a szerteágazó nyomozás lefolytatására, a gyanúsítottak és a tanúk kihallgatására. A kassai honvéd törvényszék ügyésze június 30-án adta ki a vád- és elfogatóparancsot, másnap pedig a kassai honvéd törvényszék azt jelentette a honvédelmi minisztériumnak, hogy a tárgyalást már másnapra ki is tűzték, 3-4 napon belül pedig ítélet várható.⁷¹ Így is történt.

A törvényszék július 2–6 között ülésezett és hozta meg 64 oldalas ítéletét a 75 vádlottal szemben.⁷² A kassai honvéd törvényszék első fokon példás, elrettentő ítéleteket hozott. Kiss Ferencet szolgálati bűntettben (Kbtk. 134. § (1) bekezdés) és halmaztatban felbujtóként elkövetett, magánosok elleni erőszak bűntettében találta bűnösnek, amiért 1 év 6 havi börtönbüntetés, mint főbüntetést szabott ki. Kiss 3 évig nem vállalhatott semmilyen közhivatalt, politikai jogainak gyakorlását is felfüggesztették, valamint lefokozták.⁷³ Berkési Lászlót 3 évi fegyházbüntetésre, mint főbüntetésre, 3 évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésére, valamint lefokozásra, mint mellékbüntetésre, ítélték.⁷⁴ A 70 fő legénységi állományú katona vizsgálati fogságát az ítélet meghozatala után megszüntették, hogy csatlakozhassanak az orosz frontra útba induló századukhoz, és „a harctéren tanúsítandó vitéz és bátor magatartásukkal bűncselekményüket jóvátenni igyekezzenek”.⁷⁵

A tisztek védekezése

Az egyik legkegyetlenebb elkövető, a pár hónapos kismamát hasba rúgó és a szakaszának tagjait heccelő Berkési László szakaszparancsnok Horthy Miklósnak írt pertörlési kérelmében külön kitért azoknak a körülményeknek az ismertetésére,

„amelyek bennem a zsidógyűlöletet oly mélyen felkeltették, s amely körülmények indító okai voltak azon cselekménynek, hogy azok láttára, hogy a legénység bántalmazza a zsidóságot én is elragadtattam magam, és a helyett, hogy annak abba hagyására adtam volna parancsot, magam is beléptem közibük és magam is néhány zsidót bántalmaztam. Mindezeknek oka az én egész mentalitásom, szomorú életviszonyaim, az általam átszenvedett keserőségek egész sorozata, magyar hazám iránt érzett mélyes szeretetem, hazafias felbuzdulásom, korábban szerzett élet tapasztalataim, amelyek mind-mind azt keltették fel bennem, hogy ennek a mostani bolsevista háborúnak oka a zsidóság – ebben a háborúban elpusztult magyar véreim szeretete. Mindezek a körülmények azt a szilárd meggyőződést keltették fel bennem, hogy minden keserőségeim okozói a zsidóság

tobzódása, ez az elgondolás, az e felett érzett keserűség bosszút forralt és keltett fel bennem, teljesen magával ragadott engemet, teljesen megbénította nyugodt megfontolásomat, akarat elhatározásomat, s így önkéntelenül is magam is részesévé lettem a zsidóüldözésnek. Nem tehetek róla, de amikor láttam, hogy a legénység veri a zsidókat és láttam azon gyakorlati éjszakán a sok tipikus zsidó arcot, engemet is magával ragadott az ár, és egész életem sok keserűségét életem megrontóján, a zsidón megbosszultam.”76

Berkesi 1911-ben született Érsekújvárott, édesapja a város polgármester-helyettese volt, de Trianon után az egész családnak Magyarországra kellett költöznie. Saját elmondása szerint hét évig állás nélkül volt, s mivel családját sem terhelhette (édesapja kénytelen volt a legelső kisebb hivatali állást elfogadni), 1937-ben egy budapesti gyárban napszámosnak állt be, ahol 30 fillér órabérért követ mosott, udvart sepett, „amikor a zsidó értelmiség a legjobb állásokat töltötte be”. 1938-ban jelentkezett egy felvidéki szabadcsapatba, valószínűleg a Rongyos Gárdába, majd a finn–oros háború 1939. novemberi kitérősekor önként jelentkezett a finn légióba, és a járásából 17 további embert szervezett be:

„Tettem ezt a finn nép iránt érzett szeretetemből, és a kommunista zsidóság iránt érzett gyűlöletem a zsidóság ellen a legmélyebb gyűlöletre indított. Nap-nap után fogtunk el zsidó kémekeket, akiknek romboló tevékenysége eredményezte azt, hogy bajtársaimat százával fogták el és vitték a munkácsi és ilosvai börtönökbe, ahol a legnagyobb kínzásokban volt részük. A magyarországi zsidóság anyagilag támogatta a zsidó szabadcsapatokat, akik a legkegyetlenebbek voltak az elfogott bajtársaimmal szemben. Jelenleg is önkéntes jelentkezés folytán teljesítek katonai szolgálatot, ahol kértem a frontszolgálatra való beosztásomat. Mióta itt vagyok, naponként értesülünk parancsnokságaink, a napilapok, a HM és a hadtest által kiadott tájékoztatók útján, hogy a zsidóság mit művel Oroszországban és itthon. Ilyen előzmények után a zsidóság iránti gyűlöletem[em] a robbanásig feszítve voltam és ezek után következett be az éjjeli gyakorlat”.77

Berkesi 1939-ben a Zemplén megyei Szinyér községbe került, ahol tanítóként helyezkedett el. Belépett a nyilaskeresztes párt helyi szervezetébe, ami miatt a kassai tankerületi főigazgatóság vizsgálatot indított ellene. A vád az volt, hogy gyűléseket tartott, nyilas jelvényt viselt és be akarta kényszeríteni tanítótársait a nyilaskeresztes pártba. Felfüggesztették állásából, ahova azonban 1942 júniusában miniszteri döntéssel visszahelyezték. 1943 őszétől 1944 novemberéig a 13. hegyivadász zászlóaljnál teljesített szolgálatot, mint szakaszparancsnok.78

A Horthyhoz írott kegyelmi kérvényében azt bizonygatta, hogy a munkácsi atrocitások elkövetésénél nem vezette aljas indok, kizárólag fiatalsága, túlfűtött hazafias érzései és szenvedélye ragadta magával.

„A zsidóság iránti gyűlölet már a mindenre fogékony gyermekkorban lelkembe vésődött. A szerencsétlen világháború szomorú befejezése és az azt követő gyászos Trianon, a hazámat leromboló kommunizmus a zsidóság munkája volt” – tette hozzá.79

Berkesi bő egy évvel az események után, 1943 novemberében, egy zsidó nőt, Pollák Viktornét inzultált utazás közben. A hölgy a szüleihez utazott Beregszászra, és egy vonatkocsiba került Berkesivel. Pollákné egy másik útitársával beszélgetett a háborúról: épp azt ecsetelte, hogy már négy éve szállást ad egy Füzi nevű századosnak, aki nemrég jött haza az orosz frontról. A százados mesélte, hogy az egyik tiszti legénység egy tank ment keresztül, aki ott helyben elvérzett. Miközben ezt mondta, Berkesi elkezdte nyomogatni a lábát, ám a nő nem reagált „erre a szemtelen ismerkedési módra”. Berkesi erre felugrott és a tömött kocsiban lehordta mindenféle „piszkos, mocskos zsidóasszonyok”, s azt kiabálta, hogy „én majd megmutatom magának maga büdös zsidó, hogy meri a honvédséget és a

tisztikart gyalázní". Berkesi a nőt a kalauzzal leigazoltatta, majd feljelentést tett az ügyészségnél, amiből eljárás is lett, a nőt az Auschwitzba való deportálása előtt rövid időre internálták.⁸⁰

A gyakorlaton részt vett többi tiszt Berkesihez hasonló védekezést terjesztett elő. Geszti Béla 1901-ben született Baromlakán, Nagyküküllő vármegyében. Kegyelmi kérvényében leírta, hogy az 1918–1919-es események alatt *„elkótyavetyéltetett”* szülei ingatlanvagyonára. Ő kereskedelmi akadémiai végbizonyítvánnyal napszámos munkára kényszerült, *„mert keresztény és magyar voltom miatt elhelyezkedni nem tudtam, mivel a vállalatok akkor vagy zsidó, vagy román kézen voltak”*. 1929-ben jelentkezett a francia idegenlégióba, ahonnan azonban öt hónap szolgálat után betegsége miatt, mint alkalmatlant, elbocsátották. 1932-ben megnősült, és felesége kicsiny birtokán gazdálkodott 1938 őszéig. Ezután dohánytőzsde-elárúsítóként dolgozott, majd 1939 tavaszától megszakítással a román hadseregben szolgált 1940. szeptember 8-ig. *„Itt azonban magyarságomért még csak a tiszti étkezdében sem étkezhettem, amikor a zsidók a románokkal ott tobzódtak, nekem azonban ételemet mindig haza kellett szállítanom”* – írta.⁸¹ 1941 augusztusában a IX. árkásztáborban szolgált, ahol először szóban, majd írásban is kérte, hogy küldjék ki az orosz frontra. Nagy meglepődésére meg is kapta a behívóját, 1942. május 21-én érkezett Munkácsra. Szerinte az ellene felhozott összes vádak alaptalanok, mivel beosztott szakaszparancsnokként nem lehetett ellenvetése. Szerinte Kiss századparancsnok csupán azt közölte velük, hogy bejelentette a zászlóaljparancsnoknak a gyakorlat helyét, amit Muraszombathy tudomásul is vett. Hangsúlyozta, hogy nem adott parancsot a verésekre, a lopást pedig a leghatározottabban megtiltotta, mindössze elismételte azt, amit a századparancsnoktól az eligazításon hallott.⁸²

Kiss Ferenc századparancsnok kegyelmi kérvényében is azt olvashatjuk, hogy ő bűncselekményeket nem követett el. Álláspontja szerint a zászlóaljparancsnok tudomásul vette, hogy a Latorca partján fogja végrehajtani a gyakorlatot. Kiss szerint a gyakorlatot annak megkezdése előtt a rendőrségen be is jelentette. A felelősséget eltolva önmagától, hozzátette, hogy *„én a gyakorlat eltervezésekor nem gondolhattam arra, hogy beosztott tartalékos tisztjeim, tiszteseim kiejtik kezükből a vezetést, s a honvédek a zsidókkal erőszakoskodva fosztogatnak”*. Védekezésében előadta, hogy a gyakorlat ideje alatt igen sötét volt, így annak részleteit nem láthatta, de meghallva a zsidó lakosság jajgatását és az ablakcsörömpölést, azonnal lefújta az akciót, ami szerinte így maximum 15-20 percig tarthatott. Szerinte a gyakorlat tartama alatt az ellenőrzést csak a közvetlen közelében tudta végrehajtani, s nem látta, hogy a legénység a zsidókat bántalmazza.⁸³ Az eljárás során Kiss egyébként olyan elképesztő állítást tett, hogy a házából kiszűrődő női sikolyokról azt hitte, hogy bordélyházból szűrődnek ki.⁸⁴ Kiss szerint meggondolatlan volt, amikor a gyakorlatot megelőzően azt mondta, hogy *„ha valaki haragszik a zsidókra, a sötétben, úgyszólván nyoma ne maradjon, adhat nekik egy-két pofont”*. Mentségéül szolgál, hozta fel, hogy *„a zsidósággal kapcsolatban gyermekkoromtól a legszörnyűbb egyéni tapasztalatokat szereztem”*. Hadirokkant tartalékos tüzér főhadnagy édesapját, elmondása szerint, szeme láttára lötték fejen *„zsidó kommunisták”*, és súlyos sebesüléssel kellett neki és egész családjának menekülnie. Később a fejlődésbe bele is halt az édesapja. Majd hozzátette, hogy

„ez az egész lelkiületemre kiható tény, valamint a zsidóságnak nemzetünk ellen elkövetett rengeteg bűne, a zsidó politikai biztosoknak a szovjet fronton tanúsított kegyetlenkedése, amiről a legénységet nemzetvédelmi előadásokon kellett felvilágosítanom, adta számba a meggondolatlan szavakat, de mint fegyelmezett katona fel sem tételeztem, hogy egy-két pofonon kívül a szakasz- és rajparancsnokok részéről közvetlenül ellenőrzött gyakorlat közben egyéb is történhetik”.⁸⁵

Kisst egészen fiatal korától vonzotta a katonai pálya, komoly hivatástudata volt. 1911-ben született Tiszaföldváron, iskoláit Egerben és Kalocsán végezte, 18 éves korában önként vonult be katonának. A tartalékos tiszti iskolát olyan jó eredménnyel végezte, hogy egy egyetemi századhoz vezényelték, s két évig katonaként végezte az egyetemet. *„Minden körülmények között katona szerettem volna lenni”* – írta, de a Ludovika Akadémiára 1930-ban és 1931-ben sem sikerült bekerülnie. Ezért 1933-tól állami tisztviselőnek állt, 1937-ben pedig megnősült, kisfia született. 1938 szeptemberében önként jelentkezett az egyik felvidéki szabadcsapatba, *„megragadva az alkalmat, hogy hazafias kötelességemnek eleget tegyek”*. Három hónapig szolgált, s

*„ott is azt kellett tapasztalnom, hogy minden megmozdulásunkat a zsidók jelentették a cseheknek, minden zsidó a magyarság ellensége, az ellenség kéme, akiknek árulása folytán sok bajtársunkat kínozták a csehek halála”.*⁸⁶

1941-ben pénzügyi számtiszt, majd számellenőr a beregszászi pénzügy igazgatóságon, ahol kiváló minősítéssel elérte a X. fizetési osztályt. A jó előmenetel ellenére tényleges tiszti próbaszolgálatra jelentkezett, és sikeres letöltése után 1941 szeptemberében hivatásos állományba került:

*„Elértem azt, amire ifjúkoromtól törekedtem, megelégedett voltam. A mozgósításkor teljes odaadással, törhetetlen kitartással kezdtem meg századom kiképzését. Úgy a gyakorlótéren, mint az erkölcsi, nemzetvédelmi oktatások idején bátor, harcos katonákat igyekeztem nevelni honvédeimből, s az éjjeli, partizánok elleni gyakorlat idején tanúsított magatartásuk, amelyre csak másnap derült fény – előttem mindent eltitkoltak – engem érintett a legfájdalmasabban. Elképzelhető-e, hogy miután küzdelmes ifjúság végén, nyugodt polgári foglalkozás feláldozásával elértem életcélot, s amikor azelőtt állottam, hogy szent Hazánkért a dicsőség mezején küzdhetek, az elért eredményeket, feleségemet, gyermekemet, mindent feltettem volna egy lapra: a gyűlölet és bosszúszomj fegyelmezetlen, a honvédség hírnevének ártó kiélésére? Én abban az utólag tévesnek bizonyult hitben voltam, hogy minden alárendeltemben az én belső fegyelmezettségem, önuralmam él, amellyel a zsidókérdés törvényes megoldását várom.”*⁸⁷

Kiss álláspontja szerint azonnal intézkedett, ahogy felfedezte a gyakorlat elfajulását, de az addig előfordult rendellenességekről neki sem alárendeltjei, sem a kirendelt rendőrök nem tettek jelentést. *„Az erőszakosságokat, rablásokat fel sem tételezhettem, úgyhogy tiszta lelkiismerettel állok Főméltóságod kegyes színe elé, s kérem hódolatteljesen kegyelemből a pertörlés elrendelését s a harctérre való azonnali vezénylésemet”* – zárta sorait Kiss századparancsnok.⁸⁸

A honvéd elkövetők azzal érveltek, hogy a bűncselekményeket előljáróik parancsnak minősítő utasítására és részben azok példájától indítva követték el, s *„egyrészt fiatal koruknál és büntetőjogi ismereteik hiányosságánál fogva, másrészt a korszellem és a hadműveleti területen szerzett általuk is ismert tapasztalatok hatása alatt nem tudták megállapítani ezt a határt, melyen túl a honvéd a parancs teljesítését megtagadhatja”.*⁸⁹

Az ügy utóélete

1942. október 16-án Kiss Ferenc felesége kihallgatásra jelentkezett a kassai német konzulnál, Hans Joseph Matuschkánál, és közbenjárást kérte férje ügyében. A konzul mindezt rögtön jelentette a budapesti német követség katonai attachéjának, Friedrich-Carl Rabe von Pappenheimnek, és röviden beszámolt a munkácsi eseményekről. Érdekes, hogy csakis Kissné megjelenése adott okot arra, hogy Matuschka továbbítsa annak a július 15-én kelt jelentésnek a tartalmát, amit a Volksbund munkácsi körzetének vezetője, Zepezauer

Ferenc készítette az atrocitásokról.⁹⁰ 1942 októberéig a kassai konzul nem érezte feladatának, hogy utánajárjon az eseményeknek, így a jelentését azzal a figyelmeztetéssel látta el, hogy az abban foglaltak nem kellően ellenőrzött forrásból származnak.⁹¹ A Zepezauer által készített feljegyzés és a Kissné által elmondottak alapján az körvonalazódott, hogy június 24-én egy katonai gyakorlatra került sor a munkácsi zsidónegyedben. A zsidók nem akarták beengedni a katonákat a lakásaikba, akik ezért erőszakot alkalmaztak és elverték néhányukat.⁹² A konzuli jelentés szerint a Munkácson egy légvédelmi osztagban szolgáló 11 német katona is részt vett az egyik zsinagóga lerombolásában, az apai oldalról német származású és Volksbund-tag Kiss érdekében pedig 800 helyi német írt alá kegyelmi kérvényt. A jelentés elküldése után a német konzul rögtön hozzálátott, hogy további, pontosabb információkat szerezzen az eseményekről. Egy, a magyar hatóságokkal jó kapcsolatot ápoló emberétől a következőket tudta meg: a 24. gyalogezred egyik zászlóaljához tartozó katonák június 24-én lezárták Munkács egyik, főleg zsidók lakta utcáját, hogy partizánvadász gyakorlatot hajtsanak végre. Ennek a kezdetét egy páncéltörő ágyúból leadott lövés jelezte, mire a katonák behatoltak a házakba és megverték az utcájukba kerülő zsidókat, a fosztogatások során pedig 13.000 pengőnyi készpénz tűnt el. A konzulnak írt jelentés szerint Engelbrecht István, Munkács polgármestere átfogó vizsgálatot indított, ami a főispánon keresztül egészen Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter asztaláig eljutott. A polgármester vizsgálatát igen rossz néven vették a magyar katonai hatóságok, és a jelentés írója szerint ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Engelbrechtet szeptemberben ideiglenesen felmentették a tisztségéből.⁹³ Matuschka szerint az ügy szigorú elintézése Szombathelyi erélyes, személyes fellépésének volt köszönhető.⁹⁴

A legfelsőbb honvéd törvényszék ítélete

A legfelsőbb honvéd törvényszék 1943. augusztus 24-én hozott ítéletében elutasította a legénységi vádlottak „parancsra tettem” védekezését:⁹⁵

„Az ítéletből kitetszően ugyanis az előjárók a zsidók bántalmazására és ingóik elvételére általában nem adtak kifejezett parancsot, hanem azokat csak, mint célszerűséget, illetve lehetőséget tárták a legénység elé. Amennyiben [...] a bántalmazásra irányuló határozott, külön parancs elhangzott is, a legénységi állományú vádlottaknak, mint felnőtt és kétségtelenül ép erkölcsi érzékű embereknek [...] fel kellett ismerniök a parancs tárgyát képező cselekmények nyilvánvalóan büntetendő voltát és ehhez képest tudniök kellett, hogy a parancsot a Szolgálati Szabályzat I. Rész 80. pontjában foglaltak értelmében teljesíteniök nem szabad.”⁹⁶

A másodfokú ítélet azonban részben helyt adott a tiszt vádlottak védekezésének, és megváltoztatta az elsőfokú ítéletet. A másodfokú bíróság méltánylást érdemlő körülményként vette figyelembe, hogy Kiss édesapját kommunisták lőtték agyon, ami „nyilván hozzájárult ahhoz, hogy a jelenlegi eszmeáramlatok között higgadtságát és megfontoltságát nem tudta megőrizni”. Hasonló méltánylást érdemlő körülményként vette figyelembe a bíróság Kissnél és Berkesinél is a forradalmakra visszavezethető hányatott életüket, amely „nyilván hozzájárult ahhoz, hogy a jelenlegi eszmeáramlatok hatása alatt a bűncselekmények elkövetésére ragadtatták magukat”.⁹⁷ A legfelsőbb honvéd törvényszék a súlyosító, valamint az enyhítő és méltánylást érdemlő körülmények mérlegelése után úgy találta, hogy az utóbbiak olyan nagyszámúak és nyomatékosak, hogy a bűncselekményekre meghatározott büntetés legkisebb mértéke is aránytalanul súlyos lenne, ezért a büntetés rendkívüli enyhítését alkalmazták. A bíróság kifejtette, hogy bár a vádlottak cselekménye „fegyelemérzékük nagyfokú hiányáról tesz tanúságot”, de mivel „becsületcsorbító bűncselekményt nem követtek el, s remélhetőleg – okulva a bűnvádi eljárás tanulságain és kellő irányítás mellett – még eredményesen használható tisztjei lesznek a honvédségnek, mindannyiukat meghagyta rendfokozatában”.⁹⁸

	Elsőfokú ítélet 1942. július 6.99		Másodfokú ítélet 1943. augusztus 24.100	
	Minősítés	Büntetés	Minősítés	Büntetés
I. r. vádlott Kiss Ferenc, századparancsnok, főhadnagy	- Szolgálati büntett Kbt. 134. § (1) bekezdés - Felbujtói minőségben elkövetett magánosok elleni erőszak (Btk. 175 és 176. §)	1 év hat hónap börtön. lefokozás		5 havi és 15 nap fogház lefokozás mellőzése
II. r. vádlott Berkesi László, szakasparancsnok, tartalékos zászlós	- Szolgálati büntett Kbt. 134. § (1) bekezdés - Társtettesként elkövetett fegyelem és rend elleni büntett Kbt. 113. §	3 év fegyház lefokozás	- Társtettesként elkövetett magánosok elleni erőszak büntette (Btk. 175 és 176. §) - Felbujtói minőségben elkövetett 36 rendbeli fegyelem és rend elleni vétség (Kbt. 113. § 1. bekezdés) - Súlyos testi sértés (Btk. 301. §)	5 havi fogház, lefokozás mellőzése
XLVIII. r, vádlott Geszt Béla, szakasparancsnok, tartalékos zászlós	- Szolgálati vétség Kbt. 134. § (1) bekezdés II. tétel - Felbujtói minőségben elkövetett magánosok elleni erőszak büntette (Btk. 175. § és 176. §)	4 havi, hetenként egy napon börtönnel, a börtönnapokon fekvőhelyen súlyosított fogház, lefokozás	Felbujtói minőségben elkövetett magánosok elleni erőszak büntette (Btk. 175. § és 176. §)	4 havi fogház, lefokozás mellőzése
LXXIV. r. vádlott Boldogh István, szakasparancsnok, próbaszolgálatos, továbbszolgálatos főhadnagy	Szolgálati vétség Kbt. 134. § (1) bekezdés II. tétel	1 havi fogház	felmentés ¹⁰¹	-

LXXV. r. vádlott Czimbolinecz Mihály, szakasparancs- nok, tartalékos zászlós	Szolgálati vétség Kbt. 134. § (1) bekezdés II. tétel	1 havi fogház	felmentés ¹⁰²	-
III-XLVII, XLIX-L, LII- LXII, LXIV, LXVI, LXVIII- LXXI. r. legénységi vádlottak	Fegyelem és rend elleni büntett Kbt. 114. §	6 havi, hetenként egy napon börtönnel, a börtönapokon fekvőhellyel súlyosított börtön	Fegyelem és rend elleni vétség, ¹⁰³ Magánosok elleni erőszak büntette (Btk. 175. § és 176. §)	2 heti, egy napi büntetssel, kemény fekvőhellyel súlyosított fogház 1 havi, hetenként egy napi büntetssel, kemény fekvőhellyel súlyosított fogház

Befejező gondolatok

A tanulmány adalék ahhoz a meginduló kutatáshoz, ami a magyar katonai alakulatok megszálló tevékenységének mozgatórugóit kívánja feltárni. A munkácsi eset jól példázta, hogy az antiszemita korszak és néhány tiszt felbujtói magatartása miként kondicionálta a legénységi állományt súlyos bűncselekmények elkövetésére. A honvéd elkövetők egy része azonban már az orosz fronton szerzett tapasztalatokra hivatkozva próbálta meg elkerülni a büntetőjogi felelősségre vonást. Az általános zsidóellenes közhangulaton túl „*a hadműveleti területen szerzett általuk is ismert tapasztalatok*” – vagyis a zsidókkal és kommunistagyanús személyekkel szemben elkövetett fosztogatások és kegyetlenkedések – is leszüremlettek a szabadságon, vagy a hátszágban tartózkodó katonákhoz. A kutatás egyik jövőbeli feladata éppen ezért az lesz, hogy szisztematikus feltárja a megszállt területeken elkövetett háborús bűncselekményeket, megpróbálja pontosan azonosítani az indítóokokat és kimutatni a tisztek és a magasabb parancsnokok felelősségének mértékét.

¹ Soós, 2004.

² HL, IV. 65. M. kir. honvéd törvényszék, Kassa.

³ HL, IV. 96. M. kir. legfelsőbb honvéd törvényszék, Budapest. Az 1915–1944 közötti időszakból fennmaradt 28 darab iktató- és lajstromkönyv.

⁴ HL, II. 1520, 23. doboz. M. kir. 54. honvéd gyalogezred. A 24. honvéd gyalogezred anyagaiból csupán az I. zászlóalj töredékes iratai maradtak fenn. HL, II. 1520, 19-20. doboz.

⁵ ÁBTL, P-434, 18. Jelentés katonai csapat által Munkácson elkövetett fosztogatásokról és erőszakoskodásról. 1942. június 25. M. kir. rendőrség munkácsi kapitánysága, 11/biz.1942.szám. (továbbiakban: Munkácsi rendőrkapitányság jelentése)

⁶ Schmidt, 1988: 238.

⁷ Mindezt a KÁL-ban folytatott levéltári kutatásunk és az iratanyagot régóta kutató történész, Kosztyó Gyula is megerősítette.

⁸ KÁL, 92. fond. 1. opisz, zbr. 5. 1, 4. Ismeretlen eredetű, dátum nélküli irat. A *delo*-ban (ügy) utána következő iratok alapján következtettünk az irat készítőjére. A szövegkörnyezetből pedig azt a következtetést vontuk le, hogy az a Szovjetunióval való hadba lépést követően, 1941. június 26-a után íródhatott.

⁹ Fedinec, 2002.

¹⁰ *Magyar Katolikus Lexikon*.

¹¹ Saly, 1945: 535.

¹² Ungváry, 2005: 119.

¹³ Kaló, 2011: 613.

¹⁴ Raz, 2013: 60–61.

¹⁵ Braham, 2007, I: 269–276.

¹⁶ <http://konfliktuskutato.hu/>

¹⁷ HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 28. A kassai honvéd törvényszék ítélete, 1942. július 6. Hb. 1008/42.I-205. (továbbiakban: Elsőfokú ítélet).

¹⁸ HL HM, 13. oszt. 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 1. Babos József hadbíró alezredes nyomozati jelentése, 1942. június 28. M. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága, H.200/42.szám. (továbbiakban: Babos-jelentés).

¹⁹ Elsőfokú ítélet, 28.

²⁰ Uo. 55.

²¹ Uo. 29.

²² Uo. 55. Idézetek Tassy-Bacz Károly és Miklósi Emil főhadnagy századparancsnokok tanúvallomásaiból.

²³ Babos-jelentés, 3–4.

²⁴ Uo. 5.

²⁵ Elsőfokú ítélet, 29.

²⁶ Másodfokú ítélet, 9. Az 54. gyalogezred III. zászlóaljának legénysége nagyrészt Munkácsról származott. Takács, 2011, 170.

²⁷ HL, II. 1520, 23. doboz. 54. gyalogezred 5. sz. tiszti parancs, 1942. szeptember 5. Idézi: Fóris, 2016.

²⁸ Babos-jelentés, 5.

²⁹ Elsőfokú ítélet, 29–30.

³⁰ Babos-jelentés, 5.

³¹ Elsőfokú ítélet, 30.

³² Uo. 30–31, 55.

³³ Babos-jelentés, 6.

³⁴ Uo. 6.

³⁵ Elsőfokú ítélet, 31.

³⁶ Babos-jelentés, 7.

³⁷ Elsőfokú ítélet, 31–32, 47.

³⁸ Babos-jelentés, 7.

³⁹ Elsőfokú ítélet, 32.

⁴⁰ Babos-jelentés, 9. Elsőfokú ítélet, 31.

⁴¹ Munkácsi rendőrkapitányság jelentése, 18.

⁴² Elsőfokú ítélet, 49.

⁴³ Uo. 49.

⁴⁴ Babos-jelentés, 8.

⁴⁵ Elsőfokú ítélet, 32.

⁴⁶ Uo. 46.

⁴⁷ Uo. 38., 45.

⁴⁸ Uo. 32–33.

⁴⁹ Uo. 37., 46, 47.

⁵⁰ Uo. 38., 42.

⁵¹ Uo. 39–40.

⁵² Uo. 44.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Munkácsi rendőrkapitányság jelentése, 18.

⁵⁵ Babos-jelentés, 8.

⁵⁶ Elsőfokú ítélet, 34.

⁵⁷ Uo. 50–51.

-
- ⁵⁸ Babos jelentés, 9.
- ⁵⁹ Elsőfokú ítélet, 34.
- ⁶⁰ Uo. 31.
- ⁶¹ Elsőfokú ítélet, 35–51.
- ⁶² Babos jelentés, 9.; Munkácsi rendőrkapitányság jelentése, 18.; Elsőfokú ítélet, 34-51.
- ⁶³ *Nyírvidék*, 1942. július 1., 3. Uo. 1942. július 2., 3. Uo. 1942. július 4., 5.
- ⁶⁴ Munkácsi rendőrkapitányság jelentése, 18.
- ⁶⁵ Babos-jelentés, 9.
- ⁶⁶ Uo., valamint Munkácsi rendőrkapitányság jelentése, 18.
- ⁶⁷ Babos-jelentés, 9. Lásd még ehhez HL VKF, 1942. 1. oszt. 5133/el., 5136/el.
- ⁶⁸ Kaló, 2011: 613.
- ⁶⁹ HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 1. Berkesi László pertörlési kérelme. 1943. június 16.
- ⁷⁰ A kézzel írt név kiolvashatatlan. HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám. Jelentés az 54/III. zászlóalj 8. század tisztjei, tisztesei és legénysége elleni bűnügyben.
- ⁷¹ HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám. A m. kir. kassai VIII. honvéd hadtestparancsnok átirata a Honvédelmi Minisztérium 13. osztályának, 1942. július 1. (Ü.1220/42.II.)
- ⁷² A tanács elnöke Vincze Lajos ezredes, a tárgyalásvezető bíró Tamásy Béla hadbíró alezredes, a jegyzőkönyvet pedig Soós Károly törzsőrmester és Király Béla díjnok vezették. A vádat dr. Bényei László hadbíró főhadnagy képviselte.
- ⁷³ Elsőfokú ítélet, 17, 23.
- ⁷⁴ Uo. 20., 23.
- ⁷⁵ HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám. A m. kir. kassai VIII. honvéd hadtestparancsnok átirata a Honvédelmi Minisztérium 13. osztályának, 1942. július 3. (Ü.1220/42.II.)
- ⁷⁶ HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 2. Berkesi László kegyelmi kérelme, d. n. Magyarország Kormányzójának Katonai Irodája 1943. június 16-án iktatta a kérelmet. A levél valószínűleg 1942 júliusában íródott.
- ⁷⁷ Uo. 3.
- ⁷⁸ BFL, VII.5.e. 19112/1949, 31. Berkesi László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. május 13. A szakasparancsnokként elkövetett bűncselekményeiért a budapesti népbíróság Berkesit 6 év fegyházra ítélte (Nb. XVIII.1930/1946., 1947. március 20.), amit a Népbíróságok Országos Tanácsa 5 év fegyházra mérsékelte (NOT.III.1539/1947/11.szám., 1949. április 21.). A szerzők osztják az elsőfokú bíróság bírájának különvéleményében leírtakat, miszerint ellentmondások voltak a tanúk vallomásai. Uo. 53–54.
- ⁷⁹ HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 2. Berkesi László kegyelmi kérelme, d. n.
- ⁸⁰ BFL, VII.5.e. 19112/1949, 5. Pollák Viktorné feljelentése, 1946. június 17. A hölgyet 1944 áprilisában a gyöngyösi zsidók gettóba szállításának idején idézték be a kassai bíróságra, de mivel nem jelentek meg az ügy tanúi, elnapolták a tárgyalást. Az ügy koholt voltáról lásd Uo. 13. Merényi Gyula és Sédi József rendőrségi nyomozók tanúvallomása, 1946. augusztus 17.
- ⁸¹ HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 7–11. Geszt Béla pertörlési kérelme, 1942. július 21.
- ⁸² Uo.
- ⁸³ HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 12. Kiss Ferenc főhadnagy kegyelmi kérelme, 1942. július 22.
- ⁸⁴ Elsőfokú ítélet, 55–56.
- ⁸⁵ HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 13. Kiss Ferenc főhadnagy kegyelmi kérelme, 1942. július 22.
- ⁸⁶ Uo. 13.
- ⁸⁷ Uo. 13–14.
- ⁸⁸ Uo. 11–14.
- ⁸⁹ Másodfokú ítélet, 14.
- ⁹⁰ PA, Deutsches Konsulat, Kaschau, Paket 4, Band 2. Franz Zepezauer jelentése, 1942. július 15. Zepezaueréről lásd Bank-Öze, 2005: 64.
- ⁹¹ Uo. Matuschka konzul jelentése Pappenheimnek, 1942. október 16.
- ⁹² Zepezauer eredeti jelentése szerint még július közepén is kb. 30 zsidó feküdt a kórházban. PA, Deutsches Konsulat, Kaschau, Paket 4, Band 2. Franz Zepezauer jelentése, 1942. július 15.
- ⁹³ 1942. szeptember 5-én a belügyminiszter felfüggesztette állásából Engelbrechtet a munkácsi közellátási visszaélésekkel kapcsolatos lehetséges szerepe miatt. A közellátási „panamának” 53 vádlottja volt. Az ügy érdekessége, hogy még februárban maga a polgármester tett feljelentést több munkácsi pék ellen, mert nagy hiány mutatkozott a közellátásra kiadott liszt mennyiségében. Az ügyben vizsgáldott a közellátási minisztérium. A június

végén felvett további tanúvallomások egy része érintette a polgármestert is, ami miatt a belügyminiszter fegyelmi vizsgálatot rendelt el. *Nyírvidek*, 1942. szeptember 17., 5.; Uo. szeptember 19., 2. Uo. szeptember 25.

⁹⁴ PA, Deutsches Konsulat, Kaschau, Paket 4, Band 2. Jelentés a kassai német konzul számára. 1942. október 20.

⁹⁵ A tanács elnöke a legfelsőbb honvéd törvényszék elnöke, nemes Futó József vezérőrnagy volt. A tárgyalást dr. nemes Takách Béla hadbíró ezredes, tanácselnök-helyettes, a jegyzőkönyvet dr. Hetessy Kálmán hadbíró százados vezette. A védelmet dr. Zamaróczy Zsigmond, dr. Balkay Dezső budapesti ügyvédek és dr. Dybas Béla honvédségi védő látták el. A koronaügyészség képviselőjében dr. vitéz Nagy Endre hadbíró alezredes járt el.

⁹⁶ Másodfokú ítélet, 14.

⁹⁷ A kassai honvéd törvényszék mindezeket szintén enyhítő körülményként vette figyelembe. Elsőfokú ítélet, 60.

⁹⁸ Másodfokú ítélet, 20–21.

⁹⁹ Elsőfokú ítélet, 17., 19., 22–23, 25–26.

¹⁰⁰ Másodfokú ítélet, 13.

¹⁰¹ Másodfokú ítélet, 22–23.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Másodfokú ítélet, 17–20.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti levéltára (ÁBTL)

4.1. Az állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-886

A kassai haditörvényszéki ítélőbíróság 1942. évi periratai a különítményesek munkácsi atrocitásairól

3.1.6 P-dossziék

P-434

Kiss Ferenc és társai ügye

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII. A jogszolgáltatás területi szervei, 1841–1966

5.e 19112/1949.

Berkesi László

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

Hadügyminisztérium (HM), 13. osztály, 5166/a csomó

43979

Az 54. gyalogezred 8. százada által 1942. június 24-én Munkácson elkövetett bántalmazások és fosztogatások ügye

Kárpátaljai Állami Levéltár (KÁL), Beregszászi Kirendeltség

M.kir. kassai VIII. kémelhárító osztály iratai

92. fond, 1. opisz

Munkács város polgármesteri iratai

1553. fond, 1–2. opisz

Politisches Archive des deutschen Auswärtigen Dienstes (PA)

Deutsches Konsulat, Kaschau

Paket 4, Band 2.

Berichte an Militärattache in
Budapest (1940–1942)

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Fóris, 2016

Fóris Ákos: „*A nemzetiségek most már magyarok, csak éppen más nyelven beszélnek.*” *Nemzetiségek a magyar királyi honvédségben.* Napi történelmi forrás blog, január 7.

<http://napitortenelmiforras.blog.hu/2016/01/07/>

Magyar Katolikus Lexikon

Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Saly.html>

Sajtó

Nyírvidék, 1942

Nyírvidék, július 2–4. szeptember 17., 19., 25.

Hivatkozott irodalom

Bank–Őze, 2005

Bank Barbara – Őze Sándor: *A „német ügy” 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalököig.* Magyarországi Németek Országos Önkormányzata.

<http://mek.oszk.hu/13600/13654/13654.pdf>

Braham, 2007

Braham, Randolph L.: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája.* Budapest, Park Könyvkiadó.

Farkas (szerk.), é. n.

Farkas Gyöngyi (szerk.): *A Hadtörténelmi Levéltár katonai igazságügyi szerveinek, iratainak repertórium 1802–1991.* Hadtörténelmi Levéltár.

Fedinec, 2002

Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Fórum Intézet, Liliium Aurum Könyvkiadó.

Kaló, 2011

Kaló József: Szombathelyi Ferenc vezérezredes önéletrajza és védőbeszédének vázlatja 1946-ból. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. sz. 594–629.

Kosztyó, 2011

Kosztyó Gyula: Az ungvári kémelhárító osztály jelentései Kárpátaljáról, 1939–1944. *Scientia Denique*, 1. sz. 28–37.

Saly, 1945

Saly Dezső: *Szigorúan bizalmas! Fekete könyv, 1939–1944.* Budapest, Anonymus.

Schmidt, 1988

Schmidt Mária: Provincial Police Reports. New Insights Into Hungarian Jewish History, 1941–1944. *Yad Vashem Studies*. 233–267.

Segal, 2013

Segal, Raz: *Days of Ruin. The Jews of Munkács During the Holocaust.* Yad Vashem, The International Institute for Holocaust Research.

Soós, 2004

Soós Mihály: A háborús és néPELLenes büntettek feltárásának forrásai. In *Trezor. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 2003-as évkönyve.* Budapest, ÁBTL, 81–106.

Takács, 2011

Takács Zsolt Gusztáv: *A tizedes meg a többiek. Tóth Elemér naplója.* Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XIX. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár.

Ungváry, 2005

Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban.* Budapest, Osiris.